

Łaniec, Stanisław

"Warmia wobec powstania
styczniowego", Janusz Jasiński,
"Roczniki Humanistyczne. Historia"
T. XX, 1972, z. 2 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-2, 176-178

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

o polskim rodowodzie Tymoteusza Gizewiusza jest szczególnie cenny, wobec ciężącego dotąd na tej postaci piętna niemieckości.

Gustaw Gizewiusz — to najbardziej ulubiona przez Autorkę postać mazurska. Szermierzowi polskości Mazurów poświęca Emilia Sukertowa-Biedrawina dwa szkice opublikowane w omawianym tomie. Pierwszy z artykułów *Tradycje polskie Gustawa Gizewiusza* przedstawia młodość późniejszego ostródzkiego pastora i jego kontakty z polskością. Autorka prostuje tu wiele nieścisłości w biografii Gizewiusza, opublikowanej w 1854 r. przez Kazimierza Szulca. Drugi z artykułów *Przyczynki do ostatnich lat życia Gustawa Gizewiusza* przynosi pięć listów wiążących się ze schyłkowymi latami życia „polskiego kaznodziei z Ostródy”. Listy te (w tym dwa Gustawa Gizewiusza) stanowią cenny materiał źródłowy, wzbogacający dotychczasowy stan wiedzy o G. Gizewiuszu i jego zainteresowaniach, szczególnie polskością.

Emilia Sukertowa-Biedrawina jako pierwsza z badaczy podjęła tematykę Wiosny Ludów na Mazurach. W „Przeglądzie Zachodnim” i „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” opublikowała na ten temat dwa artykuły: *Revolucja 1848 roku na Mazurach w świetle szczycieńskiego „Kreis-Blattu”* i *Przyczynek do końcowego okresu Wiosny Ludów na Mazurach*, które słusznie przedrukowano w omawianym tomie. W pracach tych nakreśliła Autorka przebieg Wiosny Ludów na Mazurach na podstawie roczników oficjalnych organów starostw szczycieńskiego i nidzickiego.

W badaniach polskich i niemieckich stosunkowo wiele uwagi poświęcono filiponom, rosyjskim staroobrzędowcom, mieszkającym od trzydziestych lat XIX wieku w powiecie mrągowskim. Pomimo to opublikowany w 1961 r., a w omawianym tomie przedrukowany artykuł Emilii Sukertowej-Biedrawiny, *Filiponi na ziemi mazurskiej* stanowi interesujący (choć w świetle dzisiejszych badań nie pozbawiony usterek) materiał, oświetlający historię, osadnictwo i obyczaje mazurskich staroobrzędowców.

Dwa końcowe artykuły tomu: *Materiały do dziejów walki hitlerowców z ruchem polskim na Mazurach i Warmii w latach 1933—1939* i *Metody walki hitlerowców z polskością na Mazurach i Warmii* pisane są na podstawie okólników *Bund Deutscher Osten*, gestapo, NSDAP i NSLB oraz list aktywnych urzędników hitlerowskich. Dotyczą one prześladowań żywiołu polskiego i tepienia mowy polskiej w byłych Prusach Wschodnich. Część tych materiałów Autorka publikuje w oryginalnym brzmieniu.

Drugi tom *Kart z dziejów Mazur* poprzedza zwięzła *Przedmowa* Stanisława Herbsty prezentująca sylwetkę Autorki, a zamyka *Posłowie* Janusza Jasińskiego, omawiające i uzasadniające wybór zamieszczonych tu artykułów. Tom zawiera także szkic biograficzny i charakterystykę twórczości naukowej Autorki w językach angielskim i niemieckim oraz indeks nazwisk łączny dla dwu tomów *Kart z dziejów Mazur*.

Tadeusz Swat

Janusz Jasiński, *Warmia wobec powstania styczniowego*, *Roczniki Humanistyczne*. Historia, Lublin 1972, t. XX, z. 2, *Kultura duchowa Polski przedrozbiorowej. Walki o niepodległość*, ss. 227—242.

W serii historycznej „Roczników Humanistycznych” wydawanych przez Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego przygotowano tom specjalny poświęcony wybitnemu historykowi Andrzejowi Wojtkowskiemu z okazji 80 rocznicy jego urodzin. W tomie tym opublikowano 20 rozpraw przyjaciół i uczniów Profesora. Z uwagi na regionalny profil „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”, chciałbym się bliżej zająć artykułem Janusza Jasińskiego, ucznia profesora A. Wojtkowskiego.

W krótkim szkicu Janusz Jasiński postawił za cel: wyjaśnienie problemu stosunku Polaków na Warmii do insurekcji narodowej z lat 1863—1864. W rozwinięciu podstawowej tezy wykorzystał bogaty materiał archiwalny z zespołu pruskiej Królewskiej Izby Sądowej (*Kammergericht*) archiwum merseburskiego NRD¹. Źródła

¹ Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Kammergericht, Polen-Process 1864.

archiwalne w Merseburgu od szeregu lat udostępniane są polskim badaczom. Ukazujące się większe i mniejsze opracowania, poświęcone historii zaboru pruskiego w okresie walk narodowowyzwoleńczych i rewolucyjnych XIX wieku, świadczą jednak, że nie wszyscy historycy sięgają do tych bogatych zbiorów. Natomiast pełną garścią korzysta z nich Janusz Jasiński.

O roli Prus Wschodnich w powstaniu styczniowym pisała już Barbara Groniowska². Cenna praca tej autorki ukazała się kilkanaście lat temu. Od tego czasu wydano już kilka edycji źródłowych i opracowań poświęconych powstaniu styczniowemu, które przyczyniły się częściowo do uzupełnienia problematyki udziału regionu warmińsko-mazurskiego w ruchu narodowowyzwoleńczym w latach 1863—1864. (Zygmunt Lietz, Henryk Skok, Zdzisław Grot, ponadto wydawnictwo źródłowe *Zabór pruski w powstaniu styczniowym* i autor recenzowanego artykułu)³.

Powróćmy jednak do artykułu Janusza Jasińskiego. We wstępnej części sygnalizuje on przejawy narastania ruchu narodowego Polaków na Warmii w okresie manifestacji patriotycznych w Królestwie i na Litwie. Wzrastała wówczas również czujność władz pruskich, a informacje lokalnych władz pruskich o dużym ożywieniu polskiego ruchu patriotycznego na Warmii, zwłaszcza na początku 1861 r., nieraz były przesadne. Dla przykładu autor przytacza ogłoszenie olsztyńskiego landrata w lutym 1861 r., który pisze o polskiej agitacji i działalności zorganizowanej „partii”. Nie przesadzając początków polskiej agitacji, raczej niezorganizowanej i żywiołowej, autor rozprawy stwierdza, że na temat śladów działalności polskiej „partii” na Warmii brak jest źródeł. Dodajmy, że z dotychczas wydanych prac naukowych, poświęconych okresowi manifestacji patriotycznych i organizacji konspiracji narodowej w przededniu powstania styczniowego wiadomo, że w latach 1859—1860 i w pierwszej połowie 1861 nie istniały jeszcze żadne zorganizowane na ziemiach polskich stronnictwa polityczne. Był to okres tworzenia się kół i kółek politycznych oraz działalności politycznej emigracji polskiej. Dopiero manifestacje patriotyczne i represje caratu przyspieszyły proces krystalizacji i utworzenie dwóch stronnictw politycznych, Białych i Czerwonych, jesienią 1861 r. Powyższe dowody czerpiemy i z najnowszej rozprawy Stefana Kieniewicza — doskonałej syntezy dziejów powstania styczniowego⁴. Stwierdzenie dalszego wzrostu ruchu narodowego na Warmii o charakterze antypruskim i antycarskim w 1862 r. pod wpływem zorganizowanej agitacji polskiej i czytelnictwa prasy polskiej zaboru pruskiego, jak „Nadwiślanin”, „Przyjaciel Ludu”, jest bezspeczne i autor recenzowanego artykułu doskonale to argumentuje.

Ruch narodowy na Warmii osiągnął swój szczyt kulminacyjny w 1863 r. Autor w sposób rzetelny przedstawia fakty dużego zainteresowania Warmiaków przebiegiem powstania zbrojnego na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego. Warmiacy bacznie i czujnie śledzili przebieg walk zbrojnych, prowadzili ożywione dyskusje polityczne nad tematyką powstańca, odnosili się z wielkim szacunkiem do powstańców i poszukiwali sposobów udzielania im pomocy. Koncepcje pomocy przerodziły się niebawem w czyn. Polacy na Warmii mieli duży wkład w organizację zakupu, przewozu i przemytu broni i amunicji do Królestwa Polskiego. W akcji dostaw uczestniczyli chłopci, mieszcianie, księża, nauczyciele, lekarze oraz niżsi urzędnicy. Autor

² B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich w powstaniu styczniowym*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1960, nr 1, ss. 3—45.

³ Z. Lietz, *Przyczynek do pobytu powstańców na Warmii*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1963, nr 1, ss. 97—101; H. Skok, *Polacy z zaboru pruskiego na zestaniu po 1863 r. w świetle archiwum moskiewskiego*, ibidem, 1963, nr 1, ss. 48—60; Z. Grot, *Rok 1863 w zaborze pruskim. Udział społeczeństwa polskiego w powstaniu styczniowym*, Poznań 1963 (tu o Prusach Wschodnich głównie w oparciu o B. Groniowską, op. cit.); J. Jasiński, *Wojciech Kętrzyński w powstaniu styczniowym*, ibidem, 1967, nr 1—2, ss. 85—120; *Zabór pruski w powstaniu styczniowym. Materiały i dokumenty*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, Redaktorzy: S. Kieniewicz, W. Koroluk, Do druku przygotowali: F. Gentzen, Z. Grot, F. Paprocki; J. Jasiński, *Powiat piski a polskie powstania 1794—1864*, w: *Pisz. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1970, ss. 96—98.

⁴ S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1972, ss. 206—224.

wymienia wielu, przeważnie nieznanymi dotychczasowej literaturze historycznej patriotów polskich z Warmii, zaangażowanych w akcji dostaw broni i amunicji. Podaje główne szlaki przewozu, zwłaszcza na szlaku dróg lądowych.

Szczegółowo i wyczerpująco opisał Janusz Jasiński pobyt powstańców na kwaterach zimą 1863/64 r. Partyzantów polskich rozlokowano na kwaterach w okolicznych wsiach wokół Olsztyna, Barczewa i Biskupca. Niektórzy z nich znaleźli nawet przytułek w miastach. W organizacji kwater i opieki wyróżniło się wielu Warmiaków. Inspiratorem i organizatorem wycieczek i opieki nad powstańcami był kupiec August Sokółowski ze Skajbot — agent Rządu Narodowego. Chronili i opiekowali się powstańcami sołtys Walenty Barwiński, właściciel gospody Michał Gerlach, nauczyciel Franciszek Galinowski, kowal Walenty Wypych, gospodarz Schlesiger, wyrobnicza Urszula Kuklińska, gospodarz Andrzej Sikorski i wielu innych. Dzięki energii i zaradności Augusta Sokółowskiego uzbrojono, czasowo przebywających powstańców, w karabiny i pistolety, odlewano dla nich kule z ołowiu, robiono prochownicę, piki i lance. Odlewaniem kul ołowianych i wyrobem broni białej zajmowali się miejscowi ślusarze i kowale jak Zatrieb, Walenty Makowski, Franciszek Czerwiński, Górewicz i inni. Ponadto część rzemieślniczego wyrobu broni przewożono z Warmii przez Biskupiec i Pisz na tereny Królestwa w Augustowskie i Płockie.

W różnych formach tej pomocy Warmiaczy nie byli izolowani, istniała również współpraca Warmiaków i Mazurów w wielu akcjach pomocy polskim siłom powstańczym. Zgodnie z ustaleniami autora najbardziej wyróżnił się w tej współpracy powiat szczycieński.

Polacy na Warmii zaopatrywali powstańców w odzież, buty, ekwipunek wojskowy i żywność. Oprócz znanego już agenta Rządu Narodowego, Sokółowskiego, wyróżnili się w tej formie świadczeń rymarz Antoni Sawicki, piekarz Antoni Dost, szewc Jan Jakubowski, krawiec Franciszek Nowowiejski (ojciec Feliksa), a także wielu innych rzemieślników. Wracający z pobytu zimowego na Warmii oddział powstańczy był doskonale wyposażony w ekwipunek wojenny i żywność. Oddział wyruszył na teren walki w kwietniu 1864 r. Ale autor nie zajmuje się jego dalszymi losami.

Rekapitulując, należy podkreślić, że krótki artykuł J. Jasińskiego stanowi nowy dorobek naukowy w zakresie problemu udziału ludności Warmii w różnych formach świadczeń na rzecz powstania styczniowego. Przedstawieni zostali zwłaszcza ludzie, którzy w zasadzie bezinteresownie i bohatersko włączyli się do walki narodowyzwolenczej na rzecz przyszłej i niepodległej Polski, która miała stać się wspólną matczyną Polaków ze wszystkich zaborów. Na powyższy temat przecież często dyskutowali polscy żołnierze z Warmiakami.

Stanisław Łaniec

Łucja Borodziej, *Pruska polityka oświatowa na ziemiach polskich w okresie Kulturkampf*, Warszawa 1972, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, ss. 263.

Omawiana publikacja stanowi monograficzne opracowania problematyki szkolnej dotyczącej ziem polskich zaboru pruskiego w okresie *Kulturkampf*. Książka składa się z wstępu, czterech rozdziałów mających układ chronologiczny i zakończenia. Posiada również wykaz źródeł i opracowań, a także krótkie streszczenie w języku rosyjskim i niemieckim. Oparta jest na materiałach archiwalnych wytworzonych przez pruskie władze centralne, jak i terenowe. Autorka wykorzystwała również obszerną literaturę polską i niemiecką omówioną we wstępie pracy.

Problematyka walki kulturowej była i jest ważnym interesującym zagadnieniem w dziejach narodu polskiego i jego zmaganiach z germanizacyjną działalnością pruskiego zaborcy. Bardzo ważną dziedziną tej walki stanowiły problemy związane ze szkolnictwem zwłaszcza pionu elementarnego, co uzasadnia w przedmowie do książki Tadeusz Cieślak wprowadzając równocześnie w zagadnienia historii pruskiej części ziem polskich w XIX wieku. Z *Kulturkampfem* wiąże się stopniowy wzrost przesładowań ludności polskiej przez rząd pruski aż do lat 1879—1888, czyli okresu ustaw wyjątkowych. Z tego też względu całkowicie uzasadnione jest opracowanie sytuacji w szkolnictwie polskim pod zaborem pruskim w tym szczególnie trudnym dla Polaków okresie.